

סעיף ב: מאוטונומיה דתית לעצמאות מדינית

דמותו של האיש שגרם למפנה דרמטי בהיסטוריה של העם היהודי, היא בגדר תעלומה. במקורות היהודיים הוא מוצג כ"מפלצת". מקורות יוונים מרבים לתאר את התנהגותו המוזרה ויוצאת הדופן, מה שהביא את בני דורו לכנותו "אפימאנס" - המשוגע. הוא מתואר כמי שנהג לעזוב את ארמונו ולהסתובב בשווקים ולשוחח עם ההמון, לבקר במרחצאות ציבוריות ולהתל במתרחצים, להתהלך ברחובות אנטיוכיה כשזרי שושנים לראשו, לבקר במסיבות של צעירים, לדקוד על במת התיאטרון עם השחקנים לעיני הציבור המופתע, ולהטיל מטבעות זהב על עוברים ושבים.

כ־12 שנה היה אנטיוכוס בן ערובה ברומא לאחר שאביו, אנטיוכוס השלישי הגדול, נוצח על ידי הרומאים (190 לפנה"ס). כשחזר לסוריה כדי למלוך אחרי סלווקוס הרביעי (175 לפנה"ס) היה ספוג תרבות רומית הלניסטית, שעמדה בבסיס מדיניותו. אנטיוכוס היה "פטרון" התרבות היוונית ויש הסבורים כי לא היה מלך שעשה יותר ממנו להפצת תרבות יוון. הוא בנה בתי מקדש, פסלי אלים, מזבחות, חומות ערים, תיאטראות.

הוא ביקש לחזק את ההלניזם בערים הקיימות ולהפוך את הערים המזרחיות לפולייס יווניות, ביניהן ירושלים שהפכה ל"אנטיוכיה".

אנטיוכוס ערך שני מסעות מלחמה למצרים (בשנים 170-168 לפנה"ס) במטרה לכבשה. הוא אמנם זכה לניצחונות מרשימים בשדה הקרב ואף הכתיר עצמו למלך מצרים, אולם מבחינה מדינית נכשל. התערבותו של אנטיוכוס במצרים לא מצאה חן בעיני רומא, שחששה שמא הממלכה הסלווקית תאיים עליה.

עם כיבוש מקדוניה הפכה רומא לגורם צבאי בעל חשיבות באזור. רומא רצתה למנוע את נפילת ארץ ישראל בידי הסלווקים, דבר שיביא לחיזוק כוחה של הממלכה הסלווקית. לפי המקורות, הופיעה במחנהו של אנטיוכוס משלחת רומית וסנטור מסר לו את החלטת הסנט, שתבע ממנו נסיגה מהירה. המלך הסורי ביקש שהות להתייעץ עם מצביאייו, אך הסנטור סימן מעגל סביב אנטיוכוס ואמר לו: "פה תחליט!"

אנטיוכוס לא העז להמרות את דרישת הסנט הרומי ונסוג ממצרים. זו הייתה ההשפלה הקשה ביותר שספג אנטיוכוס מעודו. את תסכולו הוציא על היהודים.

במסעו הראשון ביקר בירושלים ובזז את כספי בית המקדש בסיועו של מנלאוס הכהן הגדול. הוא נטל את מזבח הזהב, את המנורה ואת שאר כלי המקדש. היישוב היהודי זעם, אך לא הביע התנגדות פעילה.

גזירות הדת של אנטיוכוס ופחץ המשבר

מטבע מעכו ועליו דיוקנו של אנטיוכוס הרביעי (אפיפאנס), בצד השני האל זאוס יושב על כסא ומחזיק בידו באלה ניקה, אלת הניצחון

הנסיגה ממצרים ובזיזת אוצר בית המקדש

כלי בית המקדש מתוך תנ"ך מ ממיורקה, ספרד, 1244 בתמונה נראים המנורה, לוחות הב מחתות, כד שמן ושולחן לחם הפני

יצירת ה"דמוס" (חבר האזרחים) של אנטיוכיה - יאסון חויב להרכיב "דמוס", קבוצת אזרחים של הפוליס אנטיוכיה שהורשו לקחת חלק במוסדות העיר. לא כל אנשי ירושלים-אנטיוכיה הפכו לאזרחים, אלא כ־3000 איש בלבד. אותו ציבור נבחר הוא זה שלקח חלק במתקני הספורט, קיבל חינוך יווני ונהנה מזכויות הפוליס ההלניסטית.

הפוליס אנטיוכיה (ירושלים) כחלק ממערך הערים ההלניסטיות - הפיכת ירושלים לפוליס הביאה להצטרפות העיר למעגל הערים ההלניסטיות, לפיתוח קשרי מסחר, לפיתוח תרבות הספורט, ולהשתתפות במפעלים משותפים של העולם ההלניסטי.

בשנת 175 לפנה"ס הזדמנה ליאסון שעת כושר לחוש שייכות למעגל ההלניסטי. כביטוי להשתלבותה של אנטיוכיה שבירושלים בעולמן של הערים היווניות, שיגר יאסון משלחת מיוחדת לצפות במשחקים שנערכו בצור לכבוד האל מלקרת-הרקלס (מלקרת הוא האל הראשי של צור ולו נוסף שמו של הרקלס, האל היווני), שבהם נוכח המלך עצמו. לפי המסופר בספר מקבים ב, שיגר יאסון בידי חברי המשלחת 300 אדרכמונים כדי להקריב בהם קורבנות למלקרת. אולם הללו, שנמנו בוודאי על מקורביו המתיוונים של יאסון, נרתעו בסופו של דבר מעבודה זרה והעבירו את הכספים לבניית אניות מלחמה. מקרה זה מלמד אותנו על המורכבות בדמותו של היהודי המתיוון: מצד אחד רצון להשתלב לגמרי בהלניזם - ומצד שני רצון להישאר נאמן ליהדות.

הרפורמה של יאסון לא הייתה רפורמה דתית. המתיוונים, ובראשם יאסון, המשיכו לדבוק בתורת ישראל, גם אם נהגו על-פי אורח חיים הלניסטי. לדעת המתיוונים, מנהגים זרים, כמו משחקי התגוששות ותרגילי גוף, על אף שהם זרים לרוחו של העם. עדיין אינם בגדר עבירה מפורשת על מצוות היהדות. הם ביקשו לשלב בין התרבות ההלניסטית ליהדות.

שלוש שנים כיהן יאסון ככהן גדול (175-172 לפנה"ס), אולם אז המתיוונים הקיצוניים ביקשו להחליפו במנלאוס, אחי שמעון "נגיד בית המקדש", שהיה הרבה יותר קיצוני בעמדותיו. מנלאוס קנה את הכהונה הגדולה מידי אנטיוכוס הרביעי והפך לכהן גדול במקומו של יאסון המודה.

מנלאוס לא היסס לבזז את כספי המקדש ולהורות על רצח חוניו, הכהן הגדול שהודח על ידי יאסון. ביזת המקדש עוררה את זעמם של המוני העם, שלא יכלו להשלים עם כך שאוצר המקדש, שנחשב כרכושו של העם כולו, נגזל על ידי חבורה קטנה של אנשים שהלכה שבי אחר מנהגי עמים אחרים הזרים ליהדות. כעת יצא העם בגלוי נגד המתיוונים, ומלחמת אזרחים התלקחה בחוצות ירושלים.

מטלות

מה היו האינטרסים שעמדו מאחורי מעשי המתיוונים?

מיינו את האינטרסים לפי התבחינים הבאים:

- אינטרס כלכלי
- אינטרס חברתי
- אינטרס תרבותי
- אינטרס פוליטי
- אינטרס מדיני

רפורמה חברתית

אך לא דתית:

להיות חלק מהתרבות ההלניסטית ולדבוק בתורה ה' (שילוב)

סיסמת המתיוונים:
"הבה נכרות ברית עם הגויים"

משמעותה:

להיות חלק מהחברה ההלניסטית - אך מנגד לדבוק בתורת ה'!

מטלות

א. השוו בין התומכים בהתייוונות למתנגדים לה לפי התבחינים הבאים: מטרה, גורמים, קבוצה חברתית ואמצעים.
ב. הסבירו על פי הטבלה את מהות הפיצול בחברה היהודית.

בזמן מסעו השני והמשפיל של אנטיוכוס למצרים הגיעו לארץ ישראל ידיעות על מותו של המלך הסלווקי. יאסון, שברח מפני מנלאוס לעבר הירדן, מיהר לנצל זאת. הוא חזר לירושלים וגרש את מנלאוס. אלא שהפעם העם לא תמך בו, משום שלא רצה בשום אופן את שלטון המתיוונים. לגביו, גם יאסון וגם מנלאוס היו מתיוונים המאיימים על חוקי האבות.

התנגדותו העזה של העם אילצה את יאסון לעזוב שוב את ירושלים. המתיוונים איבדו את השליטה על ירושלים והנהגתה עברה לידי חוגים אנטי מתיוונים. השמועות על מותו עוררו את זעמו של אנטיוכוס. מושפל על ידי הרומאים וחושש לאבד את סוריה הדרומית, עלה על ירושלים וערך בה טבח קשה בעשרות אלפי אנשים. לפני שעזב פקד על שר צבאו אפולוניוס לנקוט בצעדים הנדרשים להבטחת נאמנות העיר למלך הסלווקי.

אפולוניוס נקט בשני צעדים: הוא בנה מצודה הקרויה ביוונית "חקרא" במרכז הפוליס החולשת על הר הבית, וזו הפכה למעוזם של המתיוונים הקיצונים בהנהגתו של מנלאוס. צעד שני היה ייסוד מושבת חיילים זרים. חיילים סוריים אלה מצבא אנטיוכוס, שהיו ילידי ארצות המזרח, נשלחו למקום כדי לשמור על נאמנות התושבים. מרכז פעילותם היה בחקרא.

כניסת כוחות זרים לעיר חיזקה את המתיוונים הקיצונים ופתחה את השערים בפני פולחנים של אלים הזרים לרוח היהדות. ירושלים פסקה מלהיות עיר שנהוג בה רק פולחן אחד. פולחנים סוריים זרים התקיימו עתה לצד פולחן אלוהי ישראל, גם בהר הבית. עם זאת, בית המקדש לא נפגע ולא הוקמו מקדשים נוספים.

אלה היו כעת פניה של ירושלים:

א. אפולוניוס בנה את מצודת ה"חקרא" מול בית המקדש, ושיכן בה חיל מצב סורי. זו הפכה למעוז המתיוונים.

ב. חומות העיר נופצו.

ג. בירושלים קמה מושבה ("קאטויקה") של חיילים הנאמנים לאנטיוכוס. מטרת ייסוד המושבה הייתה הפיכת ירושלים ל"מושב זרים". היישוב שבפוליס אנטיוכיה-ירושלים היה עתה סורי ברובו.

בריחת היהודים מירושלים - בעקבות הפיכת ירושלים ל"מושב זרים" החלה בריחה רבתי של המוני יהודים שרכושם ואדמותיהם החקלאיות הוחרמו. הם נאלצו לעזוב את ירושלים בחוסר כול ולהתחבר לקבוצות מורדים בכפרים. הבורחים סיפרו בכפרים על המצב הבלתי נסבל בירושלים, ובכך עוררו תסיסה לאומית רחבה שתפתח למרד. בניית החקרא וייסוד מושבת החיילים התקבלו כאיום ישיר על קדושת ירושלים.

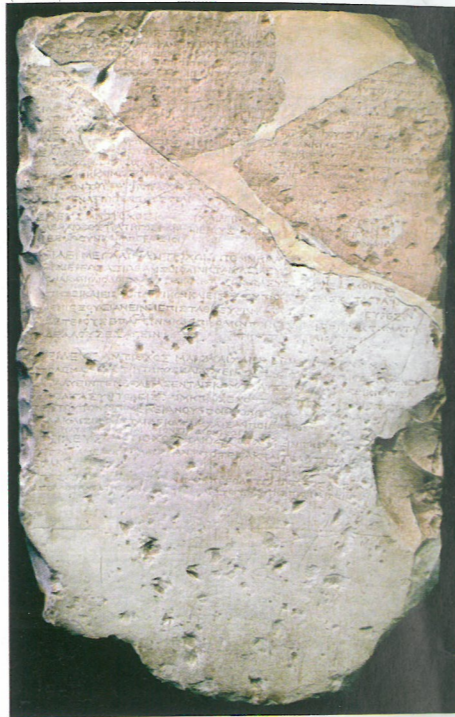
קבר יאסון בירושלים
הקבר מיוחס לתקופה החשמונאית ונמצא ברח' אלפסי בירושלים. בתוך הקבר יש כתובת הספד בעברית ובארמית על מותו של יאסון, וציורי קיר ובהם תיאורים ייחודיים של אניית מלחמה חשמונאית מהמאה ה-1 לפנה"ס

מהם הגורמים לגזירות הדת של אנטיוכוס?

בשנת 167 לפנה"ס הטיל אנטיוכוס גזירות שעיקרן היה לקיחת חלק בעבודה זרה ואיסור קיום מצוות הדת היהודית:

וישלח המלך ספרים ביד שליחים לירושלים ולערי יהודה ללכת אחרי חוקים זרים לארץ ולמנוע עולות ונסך מן המקדש ולחלל שבתות וחגים... לבנות במות, מקדשים ופסלים ולהקריב חזירים ובהמות טמאות ולהשאיר את בניהם לא נימולים ולשקץ את נפשותיהם בכל דבר טמא, וכדרך זו לשכוח את התורה ולהחליף את כל החוקים (מקבים א, א, מא-ט).

על לוח זה חקוקים חמישה מכתבים רשמיים בנוגע לרכושו של תלמי בן תרסיאס, מושל וכוהן עליון במחוז סוריה-פיניקיה. תלמי מבקש מהמלך אנטיוכוס הגדול שיאסור על חייליו הכובשים להתאכסן בבתי האוכלוסייה המקומית או להעסיק אותם בעבודות כפייה. אנטיוכוס נענה לבקשתו ושיגר לפקודיו איגרת לרסן את התנהגותם.

בין הגזירות שהוטלו: בית המקדש נקרא על שמו של זאוס האולימפי, שמירת שבת וברית מילה נאסרו, יהודים נאלצו לחגוג את ימי ההולדת של המלך מדי חודש ולהשתתף בתהלוכות חג לכבוד דיוניסוס. ספרי תורה הועלו באש, על המזבח בבית המקדש הוקרבו חיות טמאות. משגיחים מונו מטעם המלך ליישם את הפקודות תחת איום של עונש מוות למפר אותן.

גזירות אנטיוכוס הן חידה. מה יכול לגרום למלך בעל עוצמה צבאית ומדינית לפעול בניגוד לסובלנות הדתית שאפיינה את העולם ההלניסטי? אין אנו מוצאים בשום מקום אחר בעבר מקרה שבו נכפתה על התושבים דת חדשה בניגוד לאמונתם.

יש שהסבירו זאת באופיו ההפכפך של המלך הסורי, עד כי בני דורו קראו לו "אפימאנס" - המשוגע - במקום תוארו "אפיפאנס" - האל הנגלה. היו שהסבירו את התנהגותו בכך שראה בהלניזם כוח המאחד את ממלכתו לחטיבה אחת, והיהודים היו היחידים מבין כל נתיני ממלכתו שהתנגדו להלניזם. אנטיוכוס אמנם היה הלניסט מושבע, אולם לא היה עוד מקום ברחבי ממלכתו שבו ביטל את התרבות המקומית כדי להחליפה בתרבות היוונית.

היו שסברו כי המתיוונים, ומנלאוס בראשם, הם שפעלו אצל אנטיוכוס ועודדוהו לגזור גזירות על היהודים כדי לחזק את כוחם.

המחקר החדש מלמד כי גזירות אנטיוכוס באו כתגובה למרד פנימי של היהודים בשלטון המתיוונים ב"אנטיוכיה", שקדם להן. אנטיוכוס, שחשש מפני התפשטות המרד, הורה לאפולוניוס לדכא את התסיסה ביד תקיפה (168 לפנה"ס). אולם העם בירושלים לא נרגע והמאבק הפך למלחמה גלויה באנטיוכוס. אנטיוכוס ראה במרד היהודים איום על שלטונו וחשש כי יעורר תסיסה ברחבי הממלכה הסלווקית. אך מדוע להטיל גזירות דת?

גזירות אנטיוכוס נשאו אופי דתי בדיוק כפי שהמרד היהודי נבע ממניעים דתיים. בראש המרד נגד המתיוונים עמדו ה"חסידיים" - קבוצה של נאמני תורת ישראל, לפיכך סבר אנטיוכוס יש להילחם בהם על ידי פגיעה בתורה עצמה. הדת היהודית מסכנת את שלום הממלכה, משום שבראשה עומדים אנשים הקוראים תיגר על השלטון הסורי.

**תגובות
העם היהודי
לגזירות הדת**

גילויי אהדה ושמחה
המתיוונים קיבלו ברצון את הגזירות, ויש הסבורים כי אף עמדו מאחוריהן

התנגדות פסיבית - קידוש ה'
המוני יהודים ברחו להרים ולכפרים, למערות ולמדבריות וגילו נכונות למות על קידוש ה'

התנגדות אקטיבית - הנפת נס המרד
מרד כלפי השלטון סלווקי במטרה להשיב לעם את חירותו הדתית

מטרות המרד

מטלה

נסו לשער מדוע נס המרד לא הונף על-ידי הכהונה הגדולה ואף לא על-ידי הסופרים, אלא על ידי בן למשפחת יהויריב, מ'24 משמרות הכהונה בבית המקדש. נמקו את השערתכם.

תגובות העם היהודי לגזירות הדת: גזירות הדת הקשות נמשכו כשלוש שנים (עד 164 לפנה"ס) שבמהלכן התגלתה תופעה שלא הייתה בעבר - **מוות על קידוש ה'.**

בספרי המקבים מסופר כי היו יהודים שבחרו למות מרצונם החופשי, זאת כדי לא לעבור על מצוות התורה. המקורות ביקשו להבליט את עקשנותם של היהודים ולחזק את מאבקם המוסרי. סיפור קידוש השם הידוע ביותר היה סיפורה של חנה ושבעת בניה. שבעת האחים נצטוו לאכול חזיר לעיני המלך, ומשסירבו - הומתו בייסורים נוראים מול עיניה של אמם חנה. היא הוצגה כגיבורה המשבחת את בניה על עקשנותם ומודה לאל על שילדה בנים מופלאים שמתו מות גיבורים על קידוש ה'.

פרוץ מרד החשמונאים

נס המרד הונף בידי מתתיהו הכהן לבית חשמונאי בעיר השדה הקטנה מודיעין. בספר מקבים א (ב, טרכ) מסופר שפלוגת חיילים הגיעה לכפר מודיעין על גבול יהודה וביקשה לכפות בכוח על התושבים עבודת אלילים. מתתיהו הרג מתיוון ששיתף פעולה עם השלטונות ונענה לדרישה להקריב עבודה זרה, ולאחר מכן נמלט להרים והחל להתארגן למאבק בכוח.

במשך השנה בה עמד בראש המרד (166-167 לפנה"ס), הוא גיבש את גרעין המורדים שהורכב מקהל "חסידים" נאמני תורת משה, והנהיג אותם במהלך מלחמת גרילה עם הצבא היווני בערי שדה ובכפרים, כדי להשליט באותם מקומות את חוקי היהדות.

המטרה המרכזית, שהתמקדה בעיקר בתחום האוטונומיה הדתית, הייתה לבטל ולסלק את ההתייונות. הגורם הראשון אם כן ליציאה למרד הוא הרצון להחזיר את חוקי התורה לירושלים ולסלק את השפעות המתיוונים - האליטות המושחתות בעיני המורדים. מדובר כאן לא רק במאבק נגד השלטון הסלווקי להשגת אוטונומיה דתית, אלא גם במלחמת אזרחים. כאשר מתתיהו קורא "מי לה' אלי", הוא קורא גם למרד באלה מן היהודים שעזבו את דרך ה'.

פלוגת חיילים הגיעה לכפר מודיעין, בו התגוררו החשמונאים, וביקשה לכפות בכוח על התושבים עבודת אלילים, צייר פולני, 1800-1875

במאבק כלולה גם מלחמת קיום של מעמד שלם - החסידים - חלקם "סופרים" המעוניינים לשמור על מעמדם. הם לא הניפו את נס המרד, אך התארגנו כעדה לוחמת והצטרפו למתתיהו כגרעין עצמאי במחנה לוחמי החירות הדתית. גורם נוסף לפרוץ המרד הוא הגורם הכלכלי על רקע החרמת אדמות והפיכת האיכרים לחוכרים ולאריסים המחויבים בתשלום מס כבד.

בשלב זה של תחילת המרד שאפו המורדים להשיג אוטונומיה דתית פנימית, אולם אנו נראה בהמשך המרד החלו לשאוף גם להשגת עצמאות מדינית.

**טיהור המקדש
וחג החנוכה
164 לפנה"ס**

אנטיוכוס החמישי מטבע כסף שנטבע באנטיוכיה

לאחר מותו של מתתיהו עברה הנהגת המרד ליהודה, אחד מחמשת בניו. הוא ואנשיו הצליחו להשתלט על האזורים הכפריים של יהודה ועל הדרכים המובילות אל ירושלים. המתיוונים וחיל המצב הסורי היו מרוכזים בפוליס אנטיוכיה בירושלים, והמטרה הייתה להשתלט על השטחים סביב לירושלים כדי ליצור הסגר על העיר. הקרבות הראשונים של יהודה מול הסורים היו באזורים בהם היו דרכים שהובילו לירושלים, ובהם זכה יהודה לניצחון מוחץ.

בינתיים התחוללו חילופי שלטון בממלכה הסלווקית. אנטיוכוס הרביעי נפטר במהלך מסע מלחמה באיראן, והמלוכה ניתנה רשמית בידי בנו, אנטיוכוס החמישי, שהיה ילד. בפועל ניהל המצביא ליסיאס את ענייני הממלכה. כעת החליט יהודה לכבוש את ירושלים. ברור היה לו כי זו השעה הנכונה: גזירות הדת נותרו בעינם, המתיוונים בירושלים היו במבוכה, והשלטון באנטיוכיה היה בתקופת מעבר. צבא יהודה כבש את ירושלים (אך לא את מצודת החקרא). המלאכה של טיהור המקדש והכשרת כלי קודש חדשים הושלמה. פולחן ה' חודש ועבודת המזבח הייתה בו עיקר.

לאחר שחגגו את חידוש פולחן הבית בשירה ובנגינה ובהקרבת קורבנות על המזבח החדש, קבעו לחוג את חג החנוכה מדי שנה בשנה למשך שמונה ימים. בתלמוד מסבירים את שמונת ימי החג בנס פך השמן, וכך נאמר:

דקוי ראשון

שכשנכנסו יונים להיכל וטמאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך של שמן שהיה מונח בחותמו של כוהן גדול ולא היה בו אלא להדליק יום אחד, נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים... (בבלי, שבת, כא, ע"ב)

ניצחונות יהודה המקבי הושגו במידה רבה הודות לכישרונו הצבאי ולדבקותו בערכי המוסר של הדת היהודית. יהודה היה מנהיג כריזמטי שידע לנצל את יתרונות המודיעין המוקדם, ידע לנצל את הלילה למתקפה על האויב, להטעות את האויב, להפתיע ולהכותו בנקודות החלשות שלו. את הבנתו בצרכים המוסריים מוראליים גילה כאשר אסף את צבאו לפני הקרב במצפה, מקום מול ירושלים שבו נהגו בני ישראל להתאסף בתקופת בית ראשון ולקרוא בתורה. החזרה על הטכס המוכר עודדה את הלוחמים והגבירה את המוטיבציה להילחם. יחס אנושי ומשמעת עצמית גילה כאשר אסר על חייליו לקחת לעצמם מן השלל ופקד לחלקו לפצועים, לאלמנות וליתומים.

ניצחונות יהודה המקבי ציור של גוסטב דורה, צייר צרפתי, 1830-1883

נאום המנהיג

מטלות

- א. מהן תכונות המנהיגות של יהודה המקבי המודגשות בספר מקבים לעומת תכונות המנהיגות שלו המודגשות אצל יוסף בן מתתיהו?
- ב. נסו לשער מה גרם לאנשים ללכת אחרי יהודה ולקבל עליהם את מנהיגותו.

המערכה

מחוץ ליהודה (162-163 לפנה"ס)

נאום יהודה לפי ספר המקבים:

ויאמר יהודה: התאזרו והיו בני חיל והיו נכונים לבוקר כי טוב לנו למות במלחמה מראות ברעות עמנו ומקדשנו, וכאשר יהיה הרצון בשמים כן נעשה... ויהודה אמר אל העם: אל תחמדו מן השלל... רק עמדו עתה לקראת אויבינו והילחמו בהם ואחר-כך קחו מן השלל ביד רמה, ואחר השבת חלקו מן השלל לפצועים, לאלמנות וליתומים ואת הנותר להם לבניהם ויחלק חלק בחלק את השלל הרב לעצמם, לפצועים, ליתומים, לאלמנות ולזקנים.

...ואחרי זה הקים יהודה ראשי העם שרי אלפים, שרי מאות, שרי חמישים ושרי עשרות. ויאמר לבוני בתי ולמארשי נשים ולנוטעי כרמים ולרכי לבב לשוב כל איש לביתו על פי התורה...

(ספר מקבים א, ג, מ"ט)

איך להגיע לתהילת עולם

לעולם, חברי, לא תזדמן לכם שעה אחרת שיש בה הכרח גדול יותר בעוז נפש ובכוז לסכנות משעה זו, שכן אם נילחם באומץ לב, נוכל לזכות שוב בחירות שהיא אהובה על כולם בזכות עצמה, וחיבה יתרה לה בגלל הזכות לעבוד את האלוהים הילחמו לפי כורח השעה, ושימו לב, שהמוות צפוי גם לבני אדם שאינם נלחמים ושכמותכם למען פרסי ניצחון כגון חירות, מולדת חוקים ודת, תזכו לתהילת עולם.

(יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, י"ב, 304-309)

מלחמות יהודה המקבי לא הצטמצמו רק ליהודה, אלא התפשטו לכל שטחי ארץ ישראל. באדום, בגלעד ובגליל פרצו התנגשויות חמורות בין יהודים לנוכרים. מאז חדר ההלניזם לארץ ישראל והוקמו ערים הלניסטיות שרר מתח רב בין נוכרים ליהודים, בעיקר בשל הבעיות הכלכליות שנוצרו עקב סיפוח אדמות מסביב לפוליס. ניצחונות יהודה הדאיגו את האוכלוסייה הלא יהודית, שחששה מהשתלטות על הערים ההלניסטיות. ייתכן גם שהשלטון הסלווקי דרבן את האוכלוסייה היוונית המקומית לעורר מהומות כדי להכביד על צבא יהודה. הקרבות שפרצו בגליל, בגלעד ובמקומות אחרים היו חלק מההתנגשות הכללית בין האוכלוסייה היהודית לאוכלוסייה הנוכרית. יהודה, שראה את עצמו אחראי לגורל כל יהודי ארץ ישראל, יצא למסעות מלחמה מהירים בגלעד ובגליל (עם אחיו שמעון), בבשן ובגולן, שם היו היהודים בסכנה חמורה. הוא היכה את הנוכרים והביא יהודים רבים ליהודה.

במסעות המלחמה שלהם ביקשו יהודה ואחיו להצהיר על כוונות ברורות: יהודים יגנו על יהודים בכל מקום בו ימצאו. היה בכך איתנות ראשון על כוונת החשמונאים לבסס את אחיזתם בכל ארץ ישראל, וכי היהודים לא יסכימו לעבודה זרה בארצם.

קבלת האוטונומיה הדתית

(162-160 לפנה"ס)

אלעזר החשמונאי נמחץ תחת פיל בניסיונו לתקוף את ליסיאס, גוסטב דורה, צייר צרפתי, 1830-1883, תחריט נחושת

ניצחון אחרון

על שר הצבא ניקנור (161 לפנה"ס)

עם חדירת ליסיאס ליהודה מכיוון בית צור, ניטשה מערכה כבדה ליד בית זכריה בהרי יהודה, כ-20 ק"מ מדרום לירושלים. במערכה זו נפל חלל אלעזר, אחיו של יהודה, שתקף פיל מלחמה אשר להערכתו רכב עליו ליסיאס. הפיל מחץ אותו למוות תחתיו. יהודה נאלץ לסגת לעבר ירושלים וליסיאס הטיל מצור על הר הבית. נדמה היה כי סופו של מרד המקבים קרב.

הסדר עם השלטון הסלווקי בדבר ביטול גזירות הדת - בשלב קריטי זה חלה התפתחות חשובה בזירה הבין-לאומית: עקב מרד סלווקי פנימי נאלץ ליסיאס לשוב בדחיפות לאנטיוכיה. לפיכך נחתם הסדר עם היהודים, שבו הוחזרה השליטה על בית המקדש לידי הכהנים נאמני התורה.

המלך אנטיוכוס לאחיו ליסיאס. שלום.

והואיל ושמענו כי אין היהודים מסכימים לקבל את מנהגי היוונים שהוטלו עליהם על-ידי אבינו, אלא הם בוחרים בדרך חיים ומבקשים להתיר להם את קיום חוקיהם... שואפים אנו שגם אומה זו תהיה שרויה בשלווה ואנו מחליטים להחזיר להם את המקדש ולהניח להם לחיות במשטר התואם את מנהגי אבותיהם.

(ספר מקבים ב, יא, כב-כו)

מדוע לא הסתיימה הלחימה עם השגת החירות הדתית?

עם ביטול גזירות הדת וחיידוש עבודת האלוהים בבית המקדש הושגה המטרה שלשמה הונף נס המרד. אולם כעת מנהיגי המרד הבינו כי נקרתה שעת חסד להשיג גם עצמאות מדינית. מדוע החליטו החשמונאים על מאבק לעצמאות מדינית?

1. גזירות השמד של אנטיוכוס הרביעי הוכיחו כי לא ניתן לסמוך על רצונם הטוב של היוונים ועל הסכמתם לאפשר ליהודים חופש דתי. לכן יש להשיג עצמאות מדינית כדי להשתחרר מן התלות ביוונים.
 2. עצמאות מדינית תהיה בגדר שיבה לימי הבית הראשון, בהם הייתה ליהודים עצמאות מלאה.
 3. רק תחת עצמאות מדינית ניתן יהיה לפתח חיי רוח מלאים ולהיטהר באופן מלא מטומאתה של האלילות היוונית. השגת אוטונומיה דתית בזמן שירושלים מלאה בפסלים יוונים אינה מספיקה. יש לנקות את ירושלים מכל עבודת אלילים, ודבר זה יהיה אפשרי רק כאשר תושג ריבונות מדינית.
 4. זוהי הזדמנות היסטורית חד-פעמית שאין להחמיצה. היוונים אינם מוכנים למרד, הם שסועים מבית, ורומא, החודרת לאט וביסודיות למזרח, עשויה להוות בת ברית איתנה ליהודים. יש לנצל הזדמנות מדינית חד-פעמית זו ולצאת למאבק מדיני.
- ב-162 לפנה"ס אירעה הפיכת חצר באנטיוכיה, ודמטריוס ה-I, בן אחיו של אנטיוכוס הרביעי, עלה לשלטון. דמטריוס הפקיד את מערכה בידי הטוב שבמפקדיו, בקחידס, ומינה את ניקנור למושל יהודה. הפעולות הצבאיות התחדשו צפונית מערבית לירושלים. באזור בית חורון נחל יהודה המקבי ניצחון גדול על ניקנור. הניצחון עשה רושם עצום על היהודים ויום י"ג באדר נקבע לדורות כ"יום ניקנור".

המדינה החשמונאית

כריתת הברית עם רומא (161 לפנה"ס)

מותו של יהודה (160 לפנה"ס)

יהודה שלח שליחים לרומא וכתר ברית עם הסנט הרומי. רומא ויהודה חתמו על הסכם לפיו כל צד מתחייב לעזור לצד השני אם יסתבך במלחמה. הברית נכרתה בתנאים של שוויון מלא בין הצדדים.

היה זה שלב חשוב בדרכה של יהודה החשמונאית לקראת עצמאות מדינית מלאה. היהודים זכו בפעם הראשונה למעין הכרה רשמית במעמדם העצמאי מטעם רומא. הברית הייתה בגדר הכרה רשמית במעמדה ובחירותה של יהודה, וסייעה בהמשך לחשמונאים לפתח קשרים בין-לאומיים עם מדינות הקשורות בבריתות עם רומא.

הברית עם רומא זעזעה את השלטון הסלווקי. פירושה היה ביטול כל זיקה בין יהודה לבין הממלכה הסלווקית. כעת היה על דמטריוס לפעול במהירות. לאחר שסיים את דיכוי המרד באזורים המזרחיים של ממלכתו, התפנה לטפל ביסודיות במורדים בארץ ישראל. הוא שלח את בקחידס, הטוב שבמפקדיו, ואליו צירף את הטובים שבחייליו. צבאו של בקחידס מנה כ-20 אלף חייל.

בקחידס ניהל את המערכה בחכמה. הוא השתלט על הדרכים המובילות לירושלים וכך מנע מתקפת פתע. עיקר מטרתו היה למשוך את יהודה לקרב חזיתי, בו יהיה לסוריה יתרון ברור. יהודה היה מוכרח להגיב, שכן אי תגובה הייתה נתפשת כחולשה ומביאה לחיזוק כוחו של אלקימוס הכוהן הגדול. שני הצדדים נערכו לקרב מכריע באלעשה, מצפון לירושלים.

צבאו של יהודה מנה 800 איש בלבד. רבים נטשו את מחנהו. צבא יהודה היה צבא של מתנדבים שהתגייסו למערכה בעת הצורך, ולאחר מכן היו שבים לשדותיהם לעבודת החקלאות. בתקופה זו, לאחר שבוטלו הגזרות ועבודת האלוהים בבית המקדש חודשה, חשו רבים כי אין עוד סיבה מוצדקת לצאת לקרבות נוספים. גם העייפות נתנה את אותותיה באיכרים הלוחמים.

במהלך הקרב תקף צבא יהודה את האגף הימני של צבא הסורים והדפו, אולם האגף השמאלי תקף אותם מאחור ויהודה נהרג. אנשיו נסוגו בראשות אחיו, יונתן ושמעון. מפלת יהודה לא הביאה קץ על מפעל בית חשמונאי. על אף שירושלים נכבשה מידי החשמונאים ואלקימוס חזר אליה ככוהן גדול, נמשך המרד בהנהגת יונתן ושמעון.

מטלות

- לאור הטבלה, אילו תכונות אופי נדרשות ממנהיג בכדי לעמוד בראש המרד?
- נסו לשער מה היו הדילמות שעמדו בפני יהודה, ומה גרם לו להחליט לעמוד בראש המרד?

גורמים לניצחונות יהודה		גורמים למפלת יהודה	
תכונות אישיות	תנאים חיצוניים	תכונות אישיות	תנאים חיצוניים
אמיץ, פיקח, תכסיסן, נואם	חולשת השלטון הסלווקי, טעויות המצביאים היווניים,	היעדר התלהבות במחנה יהודה, עריקה.	צבא סלווקי עדיף בכמותו ובציודו על צבא יהודה. הצבא לומד מטעויותיו ואינו חוזר עליהן.
מוכשר, טקטיקן, מעולה, מוסרי, נאמן לעמו ולאלוהיו.	התמצאות בתנאי שטח, אהדת האוכלוסייה, עזרה מבחוץ (מיהודים).	צבא חסר תחלואה, גיוס שכירים	צבא חסר תחלואה, גיוס שכירים

שליטי בית חשמונאי

בטיים כזיים קופתו השליט

יונתן לכוהן גדול על שליט הסלווקי בוש שטחים שלומט ומנהיג שיעור קומה

